

Vstop v besedo

(O poeziji nobelovca Octavia Paza)

Ciril
Bergles

*Besede? Da, iz zraka
in zgubljene v zraku.
Pustite me, da se zgubim v besedah,
pustite me, da sem zrak na nekih
ustnicah, nemi pihljaj, brezobličan,
kratkotrajni vonj, ki premine v zraku.
Tudi luč se zgubi sama v sebi.*

O. Paz

Zgodilo se je, kar smo toliko let zaman pričakovali: švedska Akademija je z Nobelovo nagrado za književnost počastila mehiškega pesnika Octavia Paza. Še enega iz plejade velikih mojstrov pesniške besede s tega konca sveta. Ustvarjalca, ki je z bujno pesniško imaginacijo in s prodorno mislijo več kot pet desetletij plemenitil Besedo, njeno neukrotljivo voljo, da se nenehno upira hrupu in tišini: tistemu hrupu, ki duši vse individualno, in tisti tišini, ki je onemela zaradi človekove samote sredi ruševin sodobnega sveta.

Neutrudni ustvarjalec in raziskovalec poetskega je bil v mladih letih zagret za ideale mehiške revolucije, toda kasneje so ga preglasili nekateri grobi dogodki, doma in v tujini. Kljub temu je obdržal v sebi družbeno komunikativnost. Kajti človek ni samo *jaz*, je vedno tudi *mi*. To misel je vtikal v svojo poezijo s kretnjo velikega ustvarjalca. Na sledi za preteklostjo, s prihodnostjo v sebi, je prehajal skozi številne spremembe svoje poetike in svoje misli.

Octavio Paz se je rodil leta 1914 v Ciudad Mexicu. Otroštvo je doživljal v znameniti četrti Mixcoac, skozi katero teče reka z enakim imenom. Njegova mati je bila Andaluzijka, ded kreolec. Družinsko okolje je bilo izrazito mehiško. Njegov oče je bil najbližji sodelavec mehiškega revolucionarja Zapate. Od tod tudi mladostna revolucionarna zagnanost Octavia. Toda kljub antišpanskemu razpoloženju je bila družinska knjižnica polna španskih klasikov in sodobnikov. Tako se je Octavio že zelo zgodaj lahko seznanil z najboljšim, kar je premogla bogata španska književnost. Lahko je prebiral poezijo bratov Machado, krhke verze pesnika Jimenesa, strastne romance Lorce, zanesenega Albertija in vse tiste, ki so v tistih letih opajali ljubitelje umetnosti s svojo blestečo pesniško govorico. Zato nas ne prese- neča, da se je Octavio odločil za študij literature na mehiški univerzi.

Že v študenstkih letih je sodeloval pri snovanju številnih literarnih revij in listov, ki so pomembno vplivali na razvoj mlade mehiške literature (*Barandal, Cuadernos del Valle de México*). Leta 1933 objavi svojo prvo knjigo poezije *Luna silvestre* (Gozdni mesec). Naslednje leto pride v Mehiko znameniti španski pesnik Rafael Alberti in tam javno bere svoje pesmi. Albertijeva poezija je naredila na Paza velik vtis. Leta 1936 Paz odpotuje na visoki Yúcatan, kjer ustanavlja šole za opismenjevanje delavskih in kmečkih otrok. Toda naslednje leto ga najdemo v Parizu. »Že na železniški postaji me je čakal Pablo Neruda (...), z njim je bil tudi Luis Aragon. In še isti večer sem srečal tudi perujskega pesnika Vallejo.

V Parizu je lahko v polni meri potešil svojo pesniško žejo in zadovoljil svojo revolucionarno angažiranost. Neruda in Vallejo, oba sta živela v upanju, da bodo velike ideje z Vzhoda, predvsem iz Sovjetske zveze, prinesle rešitev za vse stiske revnih in razžaljenih. V Parizu je Paz obnovil tudi svoje zanimanje za Mallarméjev artistični in razumski napor, da bi dosegel svet Ideje, ki je absolutnost, skrita za vsakdanjo resničnostjo. Zdaj Paz vse bolj posveča svoje zanimanje vzvišenemu idealu avtonomne umetnosti, ki je lahko tudi uporna sama po sebi in ne po pesnikovi izrecni volji. Dosti razmišlja o novi umetnosti in novem odnosu med pesnikom in družbo. Leta 1937 so španski pesniki organizirali svoj kongres. Med gosti je bil tudi Paz. Ob tej priložnosti se je srečal s pesniki, ki jih je doslej poznal samo po njihovi poeziji. Spoprijateljil se je s pesnikom Miguelom Hernandezom, z Antonijem Machado in z mnogimi drugimi, ki so kasneje morali v izgnanstvo, nekateri tudi v Mehiko.

Leta 1938 se je Paz vrnil domov. Nekaj let je živel zelo skromno. Delo je dobil v Narodni banki, kjer je prešteval star denar, namenjen sežigu. In ravno v teh letih je njegov kritični odnos do družbenih dogajanj doživel veliko spremembo. Stalinovo paktiranje s Hitlerjem je pesnika hudo razočaralo. Njegova vera v komunizem, posebno v tistega, ki se je rojeval v Sovjetski zvezi, je bila hudo omajana. Vse bolj se je oddaljeval od prijateljev komunistov. V sebi je začel odkrivati drugačen svet, v katerem »je lahko vsaka strast lucidna«. V naslednjih letih je objavil dve znameniti knjigi poezije *Raiz del hombre* (Človekova korenina) in *Bajo tu clara sombra* (Pod tvojo svetlo senco). S prijatelji je ustanovil revijo *El hijo prodigo*, v katerem so sodelovali tudi španski pesniki, ki so preživljali svoje izgnanstvo v Mehiki.

Za Pazov pesniški in kritični razvoj je pomembno njegovo bivanje v Združenih državah Amerike. Morda bolj, kot se nekaterim zdi. V tem času je Paz spoznal bogato ameriško pesniško ustvarjalnost, predvsem poezijo Ezre Pounda, Edwarda Cummingsa. V Washingtonu se je srečal s španskim pesnikom Juanom Ramonom Jimenesom. V začetku je Paz dobival ameriško štipendijo, kasneje pa je predaval na ameriških univerzah, delal na radiu. To so leta intenzivnega spoznavanja ameriškega sveta, njegove kulture in civilizacije.

Leta 1946 pride Paz v Pariz kot mehiški diplomat in tu ostane šest let. Pariz je zelo pomembna Pazova življenjska postaja. Druži se z Bretonom, Péretom, s pesnikoma Michauxjem in Bataillom. Vemo, koliko pozornosti je Paz posvečal francoski romantični poeziji in Mallarméju. Zdaj je spoznal še ognjevito nadrealistično gibanje, sam pa se ni mogel odločiti, da bi bil prevzel njegova izhodišča, zlasti ne avtomatične pisave. Nadrealizem je imel za način življenja in je v njem videl celo eno od rešitev sodobnega človeka Zahoda. V teh letih Paz objavi knjigo poezije *Libertad bajo palabra* (Svoboda pod prisego) in knjigo esejev o mehiški nacionalni biti *El laberinto de la soledad* (Labirint samote). Paz je bil neločljivo povezan z Mehiko, kljub svoji fizični odsotnosti in zanimanju za druge dežele. Bil je globoko zrašččen z mehiško preteklostjo, zlasti s predkolumbijsko kulturo in civilizacijo, pa tudi z njeno sodobnostjo, z njeno vsakdanjostjo.

Zahod ga ni zadovoljil. Ni mu mogel dati odgovorov na njegovo vztrajno iskanje smisla človekove eksistence in sveta. Leta 1952 potuje v Indijo in na Japonsko. Tam je bival eno leto. Z Vzhodom se je sicer srečal že prej, ko je prebiral haiku poezijo v prevodu mehiškega pesnika Joseja

Juana Tablade. Zdaj ga je prevzelo tudi japonsko gledališče. Kasneje je poskušal prenesti njegove elemente v Mehiko. Leta 1955 je ustanovil eksperimentalno gledališče Glasna poezija. Med leti 1962 in 1968 je bil Paz mehiški ambasador v Indiji. Tej službi se je odpovedal v znamenje protesta, ko je prišlo do znanega poboja študentov na trgu Tlatelolco ob velikih demonstracijah proti političnim razmeram. V letih, ko je bival v Indiji, se je skušal kar najbliže seznaniti z indijsko filozofijo in religijc, da bi tako definiral človeka sedanjosti in preteklosti, človeka različnih kultur. Tu je pravzaprav odkril, da ima Indija mnogo skupnega z miselnostjo in z verovanjem starih Aztekov. Ni moč prezreti Pazovega vztrajanja v osebni izkušnji.

V letih, ko je dalj časa doma, je njegova aktivnost usmerjena v ustanavljanje raznih literarnih revij, v organiziranje festivalov poezije, kot je ta leta 1982 v Ciudad Mexicu, v izdajanje raznih političnih in literarnih manifestov. Vmes nekajkrat potuje v Pariz, predava na harwardski univerzi. 1982 prejme najvišjo špansko nagrado – Nagrado Cervantes – za svoje literarno delo.

Vsa ta leta je nastajal obsežen Pazov pesniški opus. Naj omenimo vsaj najpomembnejše zbirke: *Semillas para un himno* (Semena za neko himno), 1954, *La estación violenta* (Divja doba), 1958, *Salamandra* (Močerad), 1962, *Viento entero* (Polni veter), 1965, *Blanco* (Belo), 1967, *Ladera de este* (Vzhodna stran), 1968, *Renga* (knjiga pesmi v znani japonski pesniški obliki, v štirih jezikih), *Pasado en claro* (Svetloba preteklosti), 1975. Izšlo je tudi nekaj antologij njegove poezije.

Ob tej bogati pesniški beri pa je treba poudariti, da je Paz enako pomemben tudi ko esejist. Pesnik, ki je bil odprt za vse kulture, je to svojo odprtost uresničeval tudi v svojih pogledih na javno življenje in na umetnost samo. Njegova diplomatska služba ga ni mogla nikoli ovirati, da ne bi bil neobremenjeno izrekal svojega mnenja o najpomembnejših pojavih doma v Mehiki ali v svetu. Paz je eden redkih ustvarjalcev, ki je lahko združeval poezijo in teoretično ali kritično razmišljanje o njej. Paz pravzaprav ni nikoli ločeval drugo od drugega. V njegovih esejih je namreč prav toliko poezije kot v poeziji in obratno. Omeniti velja predvsem naslednje knjige esejev: *El arco y la lira* (Lok in lira), 1956, *Las peras del olmo* (Hruške z bresta), 1957, *Puertas al campo* (Vrata na polje), 1966, *Corriente alterna* (Izmenični tok), 1967, *Apariencia desnuda* (Goli privid), 1973, *Conjunciones y disyunciones* (Vezniki in ločila), 1969, *El signo y el garabato* (Znak in čačka), 1973, *Los hijos del limo* (Sinovi blata), 1974, *El mono gramatico* (Slovniška opica), 1974.

* * *

Poezija je spoznavanje, reševanje, napor, odgovod. Dejanje, ki lahko spremeni svet, pesniška aktivnost je že po svoji naravi revolucionarna; duhovna vaja; način notranjega osvobajanja. Poezija odkriva ta svet; ustvarja drugega. Je kruh izbranih; začarana jed. Ločuje, spaja. Je povabilo za potovanje; vrnitev v rojstni kraj. Inspiracija, respiracija, vaja za mišice. Molitev k nič, dialog z odsotnostjo: dolgočasje in brezup sta njena hrana. Molitev, litanije, prikazovanje Boga, prisotnost. Izganjanje hudiča, zaklinjanje, magija. Sublimacija, kompenzacija, kondenzacija nezavednega. Zgodovinski izraz

rodu, naroda, razreda. (...) Spretnost govornice v neki višji obliki, prvobitni jezik. Spoštovanje pravil, izmišljanje drugih. Imitacija starih, kopija resničnosti, kopija kopije misli. Norost, ekstaza, logos. Vračanje k otroštvu, nostalgija za paradizem. Peklom, aureolo. Igra, opravek, asketstvo. Izpoved (...) videnje, glasba, simbol. Analogija: pesem je polževa hišica, v kateri odmeva glasba sveta...

O. Paz

Octavio Paz je ustvarjalec z veliko kulturo in z bogato pesniško imaginacijo. Je pesnik, ki poje o pesniku v človeku in o pesniku sploh. Vsaka njegova pesem nas vodi k samim sebi, k našemu dvojniku, s katerim premagujemo same sebe. Poezija je za Paza gašenje strašne žeje po vedanju, po spoznanju samega sebe, je nekak obred, ki nam razkriva svet. Pesnik pravi: Lačen sem življenja in smrti.

Svojo nepotešljivo lakoto je Paz premagoval zlasti v daljših pesniških tekstih. Krajši so zanj samo krik, podoba, ki nas naredi še bolj žejne, še bolj nepotešene. V tem smislu velja omeniti Sončev kamen, Belo, Jasnine preteklosti in še nekatere. V teh daljših pesniških tekstih se je Paz lahko razživel, doživljal sebe in svet, ga premagoval, lahko je uresničeval svoje težnje za novimi strukturami, za jezikom, brez katerega bi bil človek nezanimiv, za poimenovanjem stvari, ki je pesniku isto kot izzivanje, istovetenje začetka in konca. Jezik je gotovo v jedru njegovega raziskovanja, zasledovanja sveta. Jezik je simbol telesa, ki pulsira pomen in strukturo in je nekaj, kar spominja na ljubezensko izkušnjo. Zato taka strast za jezik, za pesniški jezik, njegovo avtonomnost v odnosu do vsakdanje jezikovne dinamike.

V jedru Pazove misli je njegova obsesija za čas. Od tod njegov vsepovsod prisoten simbol reke kot najbolj razvidni izraz dialektičnega gibanja časa, minevanja stvari. Človek, stoječ v reki, išče rešitev v veri, da gre nasproti samemu sebi, nasproti človeku prihodnosti. Pri tem prezre bregove, razen tistih, ki jih nosi v samem sebi. Paza zanima predvsem »drugi breg«. V Indiji je razkril, da hinduistični verniki teže predvsem k temu drugemu bregu. Iz tega razloga so Paza zanimale religije, njihovo iskanje rešitve za človeka. Ob tem se sprašuje, če niso religije poistovetile drugi breg s smrtjo in s tem prikrajšale človeka za preprosto človekovo zadovoljstvo, da je zares živel življenje. Odgovore na to vprašanje ni iskal samo v verstvih in v filozofijah Vzhoda, ampak tudi v miselnosti starih Aztekov. Za stare Azteke je bilo namreč življenje na zemlji že tisti drugi breg. Zato so azteški pesniki spontano opevali radosti življenja, govoreč, kako je na tem svetu vse minljivo in je zato treba življenje živeti polno. Tak je tudi odnos sodobnega Mehičana do življenja. In tak je tudi Pazov odnos do življenja. Paz je pesnik življenjske moči, življenjske brezmejnosti, njegove erotičnosti. Čeprav se življenje izteka v smrt, je življenje vendarle lepo, je veličastno. Četudi teče skozi ruševine. To je poganski odnos, dionizičen.

Paz je dolgo časa raziskoval azteško razumevanje umetnosti. Roža in pesem sta bili za stare Azteke izraz človekovega napora, da bi premagal minljivost, zato najdemo rožo v vsaki azteški pesmi. Toda pesem je razkritje resnice o človeku in s tem, ko je razkrito njegovo bistvo, je minljivost premagana. Svet se je Aztekom kazal kot enotnost nasprotij: vode in ognja, telesa in duha, realnega in irealnega. Zelo podobno vidijo svet indijske

religije in filozofije. Na ravni videza in resničnosti poteka tudi poimenovanje stvari. S tem, ko določen predmet poimenujemo, se ta ponovno rodi, v svojo pravo bit. Poezija hoče stvari poimenovati, in sicer tako, da razkrije njihovo bistvo, ki ga zakriva množica lažnih imen, mask. Pesem je aluzija na pravo ime. V tem je lepota poezije, njen cilj, njeno zadovoljstvo.

Paz meni, da poezija nenehno obnavlja preteklost: preteklost besed in dejanj. Poezija razkriva njeno svetlobo, jo prečiščuje. To prečiščevanje vodi k najvišji zavesti. Razčlenjevanje časa na manjše in večje dele priča o človekovi prisotnosti v svetu.

Pazovo bivanje v Španiji, in to v času, ko je tam potekala krvava državljanska vojna, je napeljalo pesnika k intenzivnemu razpravljanju o odnosu med poezijo in revolucijo, med poezijo in vsakdanjim dogajanjem. Vemo, kako je bil mladi Paz zagret za mehiško revolucijo in kako se je kasneje ogreval za Sovjetsko zvezo. Vemo tudi to, zakaj se je njegova revolucionarna zavzetost tako kmalu ohladila. Politično dogajanje se je Pazu nenadoma razkrilo kot preveč zapleteno, da bi ga bilo mogoče reševati s poezijo. Zato se je raje umaknil v avtonomni svet umetnosti, in sicer zato, ker je menil, da je poezija že sama po sebi nekakšen upor proti iztirjenosti sveta. Vrnitev k poeziji sami je tako zanj tudi neke vrste revolucionarnost. Podobne spremembe in iskanja najdemo pri marsikaterem ustvarjalcu v Latinski Ameriki. Naj omenimo samo Nerudo, Vallejo in Cardenala.

Dosti miselnega napora je namenil tudi problemu časa, preteklosti, zgodovini, sedanosti. Paz pogosto ponavlja misel, da ne moremo ničesar vedeti o svoji prihodnosti, ne o prihodnosti posameznika in ne človeštva. Toda med tem, kar smo, in med tem, kar bi radi bili, pelje most, prek katerega hodimo vsak dan s svojo zgodovinsko odgovornostjo. Ta dva svetova povezuje »telo mavrice«. Pesnik se je odločil bivati pod »lokrom tega mostu«. Poezija zmore preseči linearni zgodovinski čas in biva v cikličnem, arhetipskem.

Paz je dosti razglabljal o možnostih za spremembe tega sveta. V nekaterih kulturah je odkril enostavno priznanje zadovoljstva nad svetom, takšnim, kakršen je. Zadovoljstvo samo po sebi pa seveda ne sili v spreminjanje tega, s čimer smo zadovoljni. Podvomil je, da naša civilizacija sploh še lahko spreminja svet. Preveč se je oddaljila od svoje naturnosti, od tiste točke, na kateri so bile ali so še nekatere kulture, ki na svet gledajo z zadovoljstvom. Človek lahko biva samo v sedanosti in ne v kakem drugem času. Samega sebe sreča samo v poeziji, ker samo ta presega zgodovinski okvir časa in lahko gleda v njegovo pravo središče. Poezija lahko izžareva zadovoljstvo potem, ko odkriva človeka v brezčasnosti.

Izrednega pomena je Pazovo razpravljanje o poetskem, o jeziku, o razmerju med prozo in poezijo, o pesniški sliki, o inspiraciji. Čeprav je pojave, o katerih razpravlja, včasih tudi mistificiral, je njegovo raziskovanje poezije fundamentalnega pomena za sodobno kritično misel. Paz raziskuje zgodovinski zlom moderne poezije, razpad pesniških šol na množico individualnih poetik, ki označujejo sodobni pesniški svet. Poskuša odgovoriti na vprašanje, kam gre poezija danes. Paz ne verjame, da se bliža konec poezije in s tem tudi konec umetnosti. Morda bo res prišel dan, ko bomo vsi pisali poezijo. Toda bliža se tudi novo razumevanje umetnosti, kar bo kvalitetno revitaliziralo tudi poezijo. Poezije namreč ni moč nadomestiti z ničimer. Semena nove poezije že zorijo. Ni nekaj teh zlahtnih semen tudi v bogati pesniški ustvarjalnosti Octavia Paza?